

ЛЮДИНА В ОБ'ЄКТИВІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ

Гречкосій Р. М.

ВСТУП

Питання людини як предмету до розгляду в постнекласичній науці є складним феноменом, який відображає глибокі зміни в розумінні людини, її ролі та місця в науковому пізнанні та світобудові. На відміну від класичної науки, де людина розглядалася як зовнішній спостерігач, що прагне об'єктивного опису світу, а також від некласичної науки, що підкреслює роль суб'єкта в процесі пізнання, постнекласична наука висуває на перший план ідею про нерозривний зв'язок між людиною та реальністю. Таким чином, людина перестає бути просто «інтерпретатором» світу, а стає її активним співучасником, творцем та частиною досліджуваної системи.

Одним із ключових аспектів цієї проблеми є визнання того, що будь-яке наукове знання не може бути повністю вільним від впливу культурних, соціальних, історичних та особистісних факторів. В таких умовах, людина не тільки спостерігає та аналізує світ, а й конструює його через свої уявлення, мову, методологію та цінності. Це призводить до відмови від абсолютизації об'єктивності та для множинності інтерпретацій, де кожна з них має право на існування в рамках певного контексту.

Тут необхідно внести пояснення. У сучасній науці, особливо в рамках постнекласичної парадигми, відмова від визнання об'єктивної реальності як чогось повністю незалежного від людини пов'язана з усвідомленням того, що будь-яке *пізнання та опис світу* неминуче *опосередковано людським сприйняттям, мовою, інструментами та культурним контекстом*. А об'єктивна реальність, яка розуміється як щось абсолютне, універсальне та доступне для прямого спостереження, виявляється недосяжною та не лише через обмеженість людських органів чуттів, методів дослідження та концептуальних рамок, через які інтерпретуються дані. Насамперед, сучасна наука наглядно демонструє, що процес пізнання завжди включає активну участь суб'єкта: людина / вчений не просто спостерігає за світом, а й створює умови для спостереження, формулює гіпотези, вибирає методи та моделі, що впливають на результати. А відтак, саме людина є і вихідною точкою

в формуванні реальності, і критерієм визначення реальності, і в чому навіть самою реальністю.

В постнекласичній парадигмі людина постає як відкрита система, що взаємодіє з навколишнім світом на всіх рівнях – від квантового до космологічного. Такий підхід дозволяє побачити людину не лише як біосоціальну істоту, а й як елемент універсальної мережі зв'язків, де межі між суб'єктом та об'єктом розмиваються. Наприклад, в екологічних дослідженнях людина сприймається як частина природи, чії дії безпосередньо впливають на стан біосфери.

Крім того, проблема людини у постнекласичній науці тісно пов'язана з етичними питаннями. Посилення відповідальності за наслідки наукових відкриттів стає центральною темою. Сучасні технології, такі як штучний інтелект, генна інженерія або кліматичне моделювання, вимагають усвідомлення того, що будь-яке втручання у природні процеси може мати довгострокові та непередбачувані ефекти. Тому сучасна наука все частіше звертається до міждисциплінарних підходів, включаючи гуманітарні науки, щоб знайти баланс між прогресом та збереженням гармонії з навколишнім світом.

Таким чином, проблема людини у постнекласичній науці полягає у переосмисленні її ролі як учасника реальності, творця та дослідника. Це виклик, що вимагає нового рівня усвідомлення взаємопов'язаності всього суцього, а також готовності приймати рішення, засновані не лише на раціональності, а й на моралі, емпатії та глобальному баченні майбутнього.

Та для того аби викрити всі ці особливості конструкту людського, які домінують в постнекласичному об'єктиві наукових досліджень, варто звернутися до опорних аспектів класичної та некласичної наукових парадигм. Це дасть змогу відмітити ті аспекти, які вплинули на трансформаційні зміни у сприйнятті та розумінні людини.

1. Проблема людини в класичній науковій парадигмі

Проблема людини у класичній науці ґрунтувалася на її позиціонуванні як зовнішнього, незалежного спостерігача, який прагне пізнання об'єктивного світу, повністю виключаючи свій вплив на процес дослідження, а відтак і на саму реальність. Так, філософи, науковці намагалися віднайти методи, які б дозволили виявити та описати об'єктивну / абсолютну реальність. Класична наука, що сформувалася в так звану епоху Нового часу, завдяки Г. Галілею, І. Ньютону, Р. Декарту etc., ґрунтувалася на *принципі дуалізму*: *світ ділиться на суб'єкт* (людини, як вихідна точка в вивченні реальності) *та об'єкт* (зовнішній світ, що існує поза втручанням людини та підлягає вивченню). Тож, людина виступає як розум, здатний відсторонено

аналізувати явища природи, використовуючи суворі методи спостереження, експерименту чи математичного опису.

До прикладу, розгортаючи думку в парадигмі класичної науковості, Рене Декарт пропонує унікальне розуміння людини та реальності. Людина для мислителя є мислячою істотою, чия душа відокремлена від тіла, але взаємодіє з нею. А ще людина має розум. «У світі є хіба що лише два різновиди розумів, жодному з яких мій намір ніякою мірою не підходить. По-перше, ті, хто, уявляючи себе розумнішими, ніж вони є насправді, не можуть утриматися від похапливих суджень і не мають достатнього терпіння, щоб розташовувати свої думки у певному порядку, тому, раз наважившись піддати сумнівові сприйняті принципи і ухилитися від битого шляху, вони ніколи не підуть стежиною, якої слід триматися, щоб іти прямо, і перебуватимуть в омані все життя. По-друге, ті, хто достатньо розумний або скромний для розуміння того, що відрізняти істинне від хибного вони менш здатні, ніж інші, у кого вони можуть повчитися; вони мають радше задовольнитися тим, щоб слідувати опініям інших, а не займатися своїми власними пошуками найкращої»¹. Саме тому мислитель апелює до розуму, який вміє сам себе скеровувати. І цьому розуму він скеровую чотири складові свого методу. «Перше – *ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнав би таким з очевидністю*, тобто ретельно уникати похапливості і упередженості та включати у свої судження тільки те, що уявляється моєму розумові настільки ясно і виразно, що не дає мені жодного приводу для сумніву. Друге – *ділити кожне з розгляданих мною тверджень на стільки частин*, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання. Третє – розташовувати свої думки у певній послідовності, починаючи з предметів найпростіших і найлегше пізнаваних, і сходити поволі, мов по сходинках, до пізнання найскладніших, припускаючи існування порядку навіть серед тих, які природно не передують одне одному. І останнє – робити скрізь переліки настільки повні й огляди настільки всеохопні, щоб бути впевненим, що ніщо не пропущено»².

Так, виходячи з тверджень Рене Декарта, ми бачимо, що реальність існує незалежно від сприйняття людини, а її пізнання можливе тільки через розум, гарантований Богом. Щоб довести існування «Бога-Гаранта» Р. Декарт використовує аргументацію доказів буття Бога, як онтологічних, так і космологічних. Насамперед, він виходить з твердження, що в розумі людини є уявлення про досконалу істоту, яке не може бути сформоване самою людиною, оскільки вона недосконала. Отже, це уявлення має бути вкладене самим Богом. Крайній же, будучи

¹ Декарт Р. Міркування про метод. Київ, «Тандем», 2001. С. 7.

² Там само. С. 10.

досконалим та всеблагим, не може дурити. Тому зовнішній світ, який сприймається людиною, існує насправді, хоч і дається через призму обмежених чуттів. І розуміння цього, як і будь-яке інше знання має ґрунтуватися на ясних та виразних ідеях, які можна логічно вивести. Згідно Р. Декарту, світ є механізмом, що підпорядковується математичним законам. Він розглядає природу як складну систему взаємодіючих матеріальних частинок. А всі явища, включаючи живі організми, можна пояснити через рух і взаємодія цих частинок. Людський розум здатний осягати закони природи завдяки своїй здатності до абстрактного мислення та математичного аналізу. І саме на основі крайніх і тримаються ті настанови, які пропонуються Рене Декартом в якості основного методу.

Однак така модель породжує низку проблем. По-перше, класична наука припускає, що об'єктивна реальність існує незалежно від людини і може бути пізнана повністю і точно, якщо використовувати правильні методи. Це призводить до абсолютизації об'єктивності та деякого ігнорування ролі суб'єктивних чинників – людського сприйняття, інтерпретації та навіть інструментів дослідження, які самі собою впливають на результати. Людина в цій парадигмі виявляється «за межами» реальності, що суперечить сучасним уявленням про нерозривний зв'язок між інтерпретатором та інтерпретованим.

По-друге, класична наука ставить людину в становище «контролера» над природою. Рационалізм та механістичний світогляд розглядають світ як складну, але передбачувану машину, яку можна розібрати, вивчити та використовувати для своїх цілей. Такий підхід не тільки відчужує людину від природи, а й формує антропоцентричну модель мислення, де людина стає центром всесвіту, а решта світу є лише ресурсом для її потреб. Це призводить до втрати відчуття відповідальності за наслідки науково-технічного прогресу. Хоча, тут ми можемо знайти деяке перегукування з сучасністю, оскільки людина сьогодення теж є не меншим контролером та юзером природи, і не більше турбується за наслідки, які спричинює її науково-технічна діяльність. Так у роботі Йелле Роймена «Homo Urbanus. Парадокс еволюції»³ людина, будучи частиною природи, нерідко ставить себе над нею, розглядаючи її як невичерпне джерело благ, що призводить до виснаження ресурсів, забруднення довкілля та порушення природних процесів. Дану проблему висвітлено не лише Йелле Ройменом. Тут же можна згадати і Генрі Торо «Волден, або Життя в лісах»⁴ тощо. Та сучасна людина, принаймні, має

³ Роймер Й. Homo Urbanus. Парадокс еволюції. Київ, Видавництво Жупанського, 2017. 165 с.

⁴ Торо Г. Волден, або Життя в лісах. Київ, Темпора, 2021. 432 с.

шляхи до того аби виправити дану ситуацію. Для цього потрібно переосмислення цінностей, розвиток екологічної етики та впровадження стійких практик, які дозволять зберегти гармонію між людським суспільством та природним середовищем. Тільки через такий збалансований підхід можна досягти істинної рівноваги, де людина перестане бути юзером та руйнівником природи, а стане її повноцінним партнером у спільному існуванні планети.

Зрештою, класична наука ігнорує складність людської природи, зводячи її переважно до раціонального початку. Це можна побачити на прикладі того ж таки підходу Рене Декарта. Емоції, цінності, культурні особливості та особистісні фактори залишаються за межами наукового аналізу, що обмежує розуміння людини як багатовимірної істоти. У результаті цього виникає протиріччя: з одного боку, людина прагне об'єктивності, а з другого сама є частиною світу, який намагається вивчити.

Таким чином, проблема людини в класичній науці пов'язана з її штучним виокремленням та відділенням від реальності та абсолютизацією об'єктивності. Цей підхід, хоч і дозволив досягти значних успіхів у розумінні законів природи, одночасно породив філософські та практичні питання, які пізніше стали ключовими для розвитку некласичної та постнекласичної науки. Сучасні дослідження показують, що людина не може бути повністю «за межами» реальності, а її роль у пізнанні набагато складніша, ніж це уявлялося у класичній парадигмі.

2. Некласична наука про людину та людське

Якщо ми подивимося на некласичну наукову модель, то з упевненістю, будемо стверджувати, що це новий етап у розвитку гуманітарного знання, який долає обмеженість класичного раціоналізму та механістичного світогляду. На відміну від класичної парадигми, некласичний підхід акцентує увагу на унікальності людської природи, складності її взаємодії з навколишнім світом та безперервній динаміці саморозвитку. Оскільки, ця наукова парадигма формується на стику різних дисциплін: філософії, психології, соціології, антропології і навіть природничих наук, тощо, то виникають підстави до того аби вивести більш цілісне уявлення про людину.

Насамперед, некласична наука націлена на відмову від універсальних законів, які претендують на абсолютну істинність. Людина за такого підходу розуміється не як пасивний елемент системи, а як активний суб'єкт, здатний до творчого осмислення світу та її перебудови. А визнання багатовимірності людської реальності призводить до того, що науковці починають враховувати контекстуальні, культурні та історичні особливості кожної особистості чи групи. Це робить наукове

знання більш гнучким та адаптивним, дозволяючи йому враховувати невизначеності, протиріччя та парадокси, які неминуче виникають в уже нестабільному світі. А відтак і сама людина розглядається як багатогранне та багатовимірне явище.

Ще однією особливістю в розумінні людини неklasичною наукою, є визнання людської емпірії. Так, в рамках неklasичної науки великого значення набувають такі категорії, як суб'єктивність, інтуїція, емоції, цінності чи смисли. Ці аспекти в класичній парадигмі ігнорувалися або маргіналізувалися на користь «об'єктивних» даних, але сьогодні вони стають центральними для розуміння людського буття. Наприклад, сучасна когнітивна наука показує, що мислення людини не обмежується логічними операціями, а включає образне, метафоричне і навіть несвідоме сприйняття світу. Чи в подібному руслі рухається постнеklasична психологія, яка підкреслює роль внутрішніх переживань, життєвого досвіду та культурних наративів у формуванні особистості.

Однією з важливих рис неklasичної науки є її діалогічність. Дослідження людини більше не сприймається як односторонній процес, де науковець виступає спостерігачем / інтерпретатором, а людина – об'єктом. Навпаки, акцент робиться на спільному пошуку істини, де межа між суб'єктом та об'єктом розмивається. Така методологія особливо важлива у соціальних і гуманітарних науках, де сам науковець завжди виступає частиною тієї реальності, яку він вивчає. Це вимагає усвідомлення власної позиції, прорахунку упередженостей та обмежень, що значно підвищує відповідальність науковця за інтерпретацію результатів.

Виходячи вже з вищезазначеного, можна побачити, що неklasична наука пропонує принципово нове розуміння в баченні людини та її місця у світі. Цей підхід не лише поглиблює знання про людину, а й створює основу для більш гармонійного співіснування людей між собою та з навколишнім середовищем, формуючи базу для етичних та екологічних рішень майбутнього.

Неklasична наука в людині вбачає не просто «частину природи», а сприймає її унікальною істотою, що володіє здатністю до рефлексії, творчості і зміни світу. Відтак реальність, починає сприйматися як те, що є безпосередньою частиною людського і конструюється завдяки ньому.

Прикладом того можуть бути інтелектуальні / наукові розвідки, які уникають абстрагування в розумінні людини і навіть більше того, звертаються до препарування її особливостей. Ті аспекти, які тривалий час ігнорувалися чи вважалися другорядними, стають центральними для розуміння людського досвіду. Так, у Карла Густава Юнга, який своїм поглядом на людську природу та її зв'язок з реальністю, можемо віднайти не лише нові зрізи в розумінні людського, але й підвалини

впливу на розвиток некласичного наукового підходу. На відміну від класичного наукового підходу, який прагне об'єктивності, детермінізму та лінійної причинності, К.Г. Юнг розвивав концепцію, яка враховувала складність, нелінійність та глибинну символічну природу людського досвіду.

Карл Густав Юнг вважав, що реальність, з якою стикається людина, є не просто зовнішнім світом, що доступний через органи чуттів, а складна конструкція, що включає внутрішні психологічні процеси. Він увів поняття «колективного несвідомого», що є універсальним рівнем психіки, спільним для всіх людей, де зберігаються архетипи: універсальні символи та образи. Так, «моя теза звучить наступним чином: на відміну від особистої природи свідомої психіки, поряд із нашою свідомістю, яка, властиво, має цілком особисту природу і яку ми – навіть з особистим несвідомим у вигляді додатка – вважаємо єдиною пізнаваною психікою, існує інша психічна система, наділена колективним, неособистим характером. Колективне несвідоме розвивається не індивідуально, а успадковується. Воно складається з преекзистенціальних форм, архетипів, які можна усвідомити лише вторинно і які надають змістам свідомості точно окреслену форму»⁵. Саме тому, архетипи формують основу сприйняття світу людини, впливають на її дії і навіть визначають культурні та міфологічні системи в яких вона циркулює. А тому, виходячи з подібного підходу, реальність не є фіксованою та об'єктивною, а завжди відбивається через особисті та колективні символічні структури.

У контексті некласичної науки, яка визнає невизначеність та взаємопов'язаність явищ, ідеї К.Г. Юнга знаходять своє відображення, до прикладу, в тому ж таки розвитку уявлення про синхроністичність: значущі збіги, які не можуть бути пояснені причинно-наслідковими зв'язками, що перегукується з принципами квантової механіки, де спостерігач впливає на результат експерименту, а події можуть бути взаємопов'язані без прямої причинності. Сам же К.Г. Юнг вбачав у синхроністичності прояв більш глибокого порядку реальності, що виходить за межі звичайного причинного мислення, а саме конструктом «значущої відповідності між психічним і фізичним явищами, які не пов'язані причинно-наслідковими зв'язками»⁶.

Крім того, мислитель наголошував, що людина не є пасивним спостерігачем та інтерпретатором реальності. Навпаки, вона бере активну участь у її створенні через свої емоції, інстинкти та символічне

⁵ Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів, Видавництво «Астролябія», 2018. С. 90.

⁶ Там само. 608 с.

мислення. Це узгоджується з сучасними науковими парадигмами, такими як теорія складних систем чи концепція участі (participatory paradigm), де реальність сприймається як динамічний процес, у якому спостерігач і спостережуване нерозривно пов'язані. Таким чином, реальність – це не просто зовнішня даність, а складна система, що складається із внутрішніх та зовнішніх факторів, архетипічних образів та особистого досвіду. Його ідеї допомагають нам усвідомити, що наше сприйняття світу завжди забарвлене символічним, емоційним і культурним контекстом, а сама реальність може бути набагато багатомірнішою і парадоксальнішою, ніж це представляється в рамках класичної науки.

Тут окремої уваги потребує звернення до теорії складних систем та концепції участі, розуміння яких, доповнить повному образу кристалізації поняття реальності, а відтак і людини з часів неklasичних підходів в науці, а також постнеklasичного.

3. Роль теорії складних систем в розумінні людини

Теорія складних систем вивчає структури, процеси та взаємодії в системах, які складаються з великої кількості взаємозалежних елементів, що демонструють спільну поведінку, яку неможливо повністю пояснити через властивості окремих частин. Досить виразно це демонструється прикладом «ефекту метелика». Ще в 1972 році Едвардом Лоренцем була прочитана лекція: «Передбачуваність: чи може змах крил метелика в Бразилії викликати торнадо в Техасі?» / Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?⁷. Саме вона спровокувала не лише низку дискусій, але й запустила низку змін в науковій площині. «Ефект метелика» ілюструє те, що багато природних процесів (наприклад, погода, екосистеми, економіка та й людина) є хаотичними системами, де довгострокові прогнози практично неможливі. Важливо, що сам науковець не стверджував, що метелик справді викликає торнадо, все ж метафора стала символом того, як малі причини можуть мати великі наслідки.

Якщо ж повернутися до характеристики складних систем, то їм властива *нелінійність*, оскільки навіть незначні зміни вхідних параметрів призводять до значних наслідків, *емерджентність* – виникнення нових властивостей на рівні всієї системи, які відсутні у її компонентів, а також *адаптивність*, здатність змінюватися і розвиватися під впливом зовнішнього середовища або внутрішніх факторів. Прикладами складних систем можуть бути такі як: екосистема, економіка, мозок, соціальні мережі тощо. Цим системам властива хаотична поведінка, вони складно

⁷ Lorenz E. N. Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set off a Tornado in Texas. American Association for the Advancement of Science. 1972.

прогнозовані навіть за наявності точних моделей, оскільки вони залежить від безлічі змінних і випадкових чинників. Дослідження таких систем, їх принципів самоорганізації, стійкості, переходів між станами та динаміки мереж, що має ключове значення для розуміння як природних, так і штучних систем у сучасному світі, можливе лише з врахуванням міждисциплінарності.

Справа в тому, що ті принципи, які поступово закладалися неklasичною наукою, а надалі досить швидкими темпами висвітлюються постнеklasичними науковими теоріями, є такими, що підкреслюють специфіку сучасного світу – її хаотичність та відсутність будь-якої об'єктивності. Більше того. Одним із ключових аспектів постнеklasичної науки є визнання того, що знання завжди залежить від контексту, масштабу спостереження та інструментів пізнання. Це означає, що універсальні закони, характерні для класичної науки, поступаються місцем локальним закономірностям, які можуть змінюватися в залежності від умов та обставин. Так в у квантовій механіці чи теорії хаосу поведінка системи на мікрорівні суттєво відрізняється від її макроскопічних проявів. Аналогічним чином, у соціальних системах культурні, історичні чи екологічні фактори відіграють вирішальну роль у формуванні людської поведінки та суспільних процесів.

Доповненням, що більш ґрунтовно розкриває зміну в розумінні людини часів постнекласики є згадувана нами – концепція участі. Концепція участі / *participatory paradigm* або ж партисипаторна парадигма, є більше філософським підходом, який кардинально змінює традиційне уявлення про людину і реальність, долаючи дуалізм суб'єкт-об'єкт і підкреслюючи взаємопов'язаність всього сущого. У межах цієї концепції людина перестає бути зовнішнім спостерігачем чи пасивним споживачем світу (звісно, тут не йдеться про консьюмеристський аспект), а стає активним учасником процесів, які формують реальність. Реальність, своєю чергою, не сприймається як статична і об'єктивно дана сутність, існуюча незалежно від нас; навпаки, вона бачиться як динамічна, відкрита і конструйована через взаємодію всіх елементів системи.

Людина в концепції участі розуміється як інтегральна частина цілісного світу, де межі між «я» та «не-я», між суб'єктом та об'єктом розмиті. Це означає, що наше сприйняття, мислення та дії не просто відображають реальність, а й беруть участь у її створенні. Ми більше не відокремлені від світу, а занурені в нього, і кожна наша дія, слово чи навіть намір впливає на навколишню дійсність. Ще одна особливість постнеklasичного підходу, що демонструється концепцією участі – це визнання людини як багатогранної, складної системи. Людина – не лише раціональна істота, а й емоційна, духовна, екологічна – тобто багатовимірною істотою, чиє життя нерозривно пов'язане з життям інших

людей, природи та космосу. Реальність у контексті даної парадигми осмислюється як жива, текуча і взаємопроникна мережа відносин. Вона не зводиться до механістичних законів або зумовлених структур, а є відкритою системою, яка постійно розвивається завдяки взаємодії всіх своїх частин.

Як зазначає у своїй роботі «Метод» Едгар Моран: будь-яке явище існує в мережі взаємозв'язків, і спроби вивчати його ізольовано призводять до спрощення та спотворення реальності⁸. Саме тому його концепція ґрунтується на системі принципів пропонуваніх для вивчення різних явищ. Звісно, що вони жодним чином не можуть універсалізуватися, оскільки крайнє виключено постнекласичними підходами як таке, що неефективне щодо умов. Так, Е. Моран надає особливого значення ролі *помилки, невизначеності та хаосу* у процесі пізнання. Він вважає, що саме через *участь, через діалог зі світом та іншими людьми* людина здатна долати обмеженість своїх знань і створювати цілісніше розуміння реальності. Сама ж теорія участі у науковця виступає як ключовий елемент його філософії складності, що наголошує на необхідності інтеграції наукового, гуманітарного та екзистенційного підходів для вирішення сучасних проблем людства. При цьому, маємо розуміти, що будь-які претензії на виведення універсальних схем світобудови чи об'єктивація реальності не лише оминаються, але й більше не мають жодного значення. Оскільки будь-які зі спроб їх пошуку, лише ускладнять процес, але не дадуть жодної користі.

4. Людина як предмет вивчення в постнекласичній науковій парадигмі

Постнекласична наука по відношенню до класичної, є новим етапом розвитку наукового знання, що виник наприкінці ХХ століття і продовжує розвиватися дотепер. Цей етап відрізняється від класичної науки, як за методологією, так і за філософськими підставами. Адже розвиток природничих наук, особливо квантової механіки, теорії відносності та синергетики, показав обмеженість класичного підходу. «Ідеться про постнекласичний погляд на науку. Він ґрунтується на нелінійному мисленні та на методології синергетики, що дозволяють представити сучасну науку як складну багатовимірну систему. Специфіку її процесу пізнання пов'язують з об'єктами дослідження – складними самоорганізованими системами, методологіями дослідження,

⁸ Morin E. Method: towards a study of humankind / Edgar Morin. New York;Berlin, Lang, 1992. 483 p.

залученням аксіологічних принципів у процес дослідження»⁹. Постнекласична наука, в такому ключі, є своєрідною реакцією на обмеження класичної парадигми. До прикладу один з представників постнекласичної наукової парадигми – Ілля Пригожин, що відомий своїми роботами в галузі нерівноважної термодинаміки та теорії дисипативних структур стверджував, що світ не можна описати лише через закони рівноваги та стабільності; навпаки, процеси зміни, флуктуації та нестійкості відіграють ключову роль у розвитку складних систем. В такій моделі світорозуміння, людина бачиться як частина складної мережі взаємозв'язків, де її дії та рішення впливають не тільки на власне життя, а й на глобальні процеси у світі, що потребує відповідального ставлення до природи, суспільства та майбутніх поколінь. Тут доречним буде згадування «ефекту метелика», який поширюється не лише на наукову чи суспільну систему, але й підкреслює системність самої людини та те, що щонайменші порухи однієї людини можуть дати неабиякі зміни в цілій системі.

Слід відмітити, що міждисциплінарний характер, який притаманний сучасній науковій парадигмі він поширюється і на ту ж таки філософію. Крайня теж розвиває свою думку у відповідності до маркерів постнекласичності. Філософи постнекласичної епохи розглядають людину як складну, багатовимірну та динамічну істоту, включену в контекст глобальних змін, технологічного прогресу, екологічних викликів, розвитку штучного інтелекту тощо. На відміну від класичної філософії, яка часто акцентувала увагу на автономності, раціональності та універсальності людської природи, постнекласична філософська думка наголошує на взаємозалежності людини з навколишнім світом, її соціокультурними, біологічними, біотехнологічними та іншими аспекти. Людина тут перестає бути центральною фігурою всесвіту (унеможливлується та зникає антропоцентризм), а стає частиною складних систем: екологічних, соціальних, інформаційних, де вона одночасно є і творцем, і продуктом цих систем.

Як ми вже попередньо зазначали, постнекласична філософія ставить під сумнів ідею абсолютного контролю людини над природою та технологіями, пропонуючи натомість діалогічний підхід до взаємодії зі світом. Людина набуває ознак істоти, чия ідентичність формується у процесі комунікації, культурного обміну та спільної діяльності. Саме тому, все частішими стають дискусії про «плинну ідентичність», яка відповідає умовам глобальних змін та процесу глобалізації. Так, найбільш доречно цей аспект викрито у розвідках Зигмунда Баумана,

⁹ Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с.

який вказує на «твердість Модерну» і «плинність Сучасності». За такими ж принципами і епоху Модерну ідентичність сприймалася як щось стабільне, міцне та довготривале. «В цій системі людина прагнула чіткого визначення свого місця у світі через приналежність до соціальних інститутів, професії, національності чи релігії»¹⁰. Однак в умовах «текучої» сучасності всі ці традиційні орієнтири втрачають свою стійкість. Ідентичність стає текучою, мінливою і тимчасовою, подібно до рідини, яка набуває форми судини, в якій знаходиться. Знову ж таки, щодо цього точиться чимало дискусій. Та все ж попри їх наявність маємо констатувати той факт, що постнекласична наукова парадигма з її викриттям неоднозначності у сприйнятті людини та людського, розмила підвали у чіткості їх сприйняття. Тож «плинна ідентичність» постульована З. Бауманом, є не лише характеристикою сучасної людини, але і своєрідним викликом, з яким стикається особистість в спробі знайти сенс і стійкий підмурок у світі, де все тече і ніщо не залишається незмінним. Цей феномен запускає ланцюгову реакцію низки дотепер не вирішених питань, до прикладу, як зберегти людяність та цілісність за умов постійної трансформації.

Іншу позицію бачимо у Жана Бодрійяра, який аналізує людина у складності зв'язки людина-реальність. Він фактично активно спирається на досягнення постмодернізму, конструктивізму та системного мислення, стверджуючи, що будь-яке знання про реальність завжди локально, історично зумовлене та залежить від культурних, мовних та технологічних рамок. Яскравим прикладом тому є уявлення про «симулякри» та «гіперреальність», де межі між реальним і штучним стає розмитою, а реальність заміщається символами та моделями умовної та повсюдної «Матриці».

Крім того, постнекласично обрамлена філософія приділяє особливу увагу екологічним та глобальним проблемам, розглядаючи реальність як єдину планетарну систему, де людина є лише одним із елементів. Відображення цього знаходимо у тій же таки теорії акторно-мережевих зв'язків (ANT), запропонованої Бруно Латуром. Тут реальність представляється як мережа взаємодій між людьми, природою та технікою, де кожен елемент впливає на інші.

Якщо вже довелося згадати Бруно Латура¹¹, то слід відмітити, що його теорія акторно-мережевих зв'язків, що ґрунтується не так на філософських розмірковуваннях, як на науковому обґрунтуванні, виявляє

¹⁰ Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. / Пер. з англ. Київ: «Критика», 2013. С. 76

¹¹ Latour B. We Have Never Been Modern. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1991. 165 p.

певну специфіку і в розумінні моделі реальності, яка властива сьогоденню. Теорія акторово-мережевих актів (ANT) реальність та людину у складності мережевих взаємовідносин. Принципово, що світ не можна розділити на «природне» та «соціальне», оскільки всі об'єкти: люди, технології, природа, ідеї є акторами, які беруть активну участь формуванні цієї реальності. Людина в цій парадигмі втрачає привілейоване становище «центрального суб'єкта», який керує світом, і стає одним із безлічі акторів, вплив яких залежить від зв'язків, які він створює з іншими елементами мережі. Реальність за таких умов, більше не є чимось заданим заздалегідь, а конструюється через взаємодію різних акторів, що утворюють динамічні мережі. Ці мережі можуть містити як людський фактор (вчені, інженери, політики), так і неживі об'єкти (машини, документи, технології). В площині подібних розмірковувань Бруно Латур¹² фактично підводить до того, що реальність тепер є не чим іншим, як порожньою оболонкою, місце якої витісняє дійсність, як той контекст, зв'язки та мережа об'єктів з якими співдіє людина. Так, кожен актор має здатність впливати на інші елементи мережі, але його сила залежить від контексту та конфігурації зв'язків. Наприклад, науковий факт не виникає сам собою, а є результатом складної взаємодії між дослідниками, приладами, методиками, текстами та соціальними інститутами тощо.

Інше обґрунтування ми знаходимо в концепції Норберта Вінера, відомого як основоположника кібернетики¹³, який пропонує глибоке розуміння взаємин між людиною та реальністю через призму управління, зв'язку та інформації¹⁴. Центральною ідеєю його наукових пошуків є уявлення про те, що людське існування та взаємодія з навколишнім світом можна описати через *принципи зворотного зв'язку, комунікації та адаптації*. Норберт Вінер акцентує увагу на тому, що *людина, як будь-яка інша система, функціонує за законами управління та обміну інформацією*. Реальність таким чином, буде проявлятися, завдяки ключовій здатності людини отримувати, обробляти і використовувати інформацію для прийняття рішень. Відповідно, чим більше вона отримує та обробляє інформації, тим обширнішим є коло її реальності.

Теорія Н. Вінера вказує ще й на те, що людина, яка формує, а відтак і впливає на свою реальність, ще й отримує від неї сигнали, які коригують її подальшу поведінку. Цей процес циклічний: дії людини змінюють світ,

¹² Latour B. We Have Never Been Modern. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1991. 165 p.

¹³ Wiener N. Cybernetics and society, Moscow, Publishing house of foreign literature, 1958. 200 p.

¹⁴ Wiener N. God & Golem. Inc., MIT Press, 1964. 99 p.

а зміни світу, в свою чергою, впливають подальші дії. Такий підхід дозволяє розглядати людину як систему, що самоорганізується, яка прагне рівноваги з навколишнім середовищем, зберігаючи при цьому свою унікальність і здатність до творчого мислення. Цей принцип є характерним не лише вінерівській науковій моделі, а й такому напрямку як синергетика, в цілому.

Слід відмітити, що подібне розуміння людини вимагає неабиякої відповідальності. І від науковців, і від самої людини, яка вмонтована в більш складну систему. І будучи творцем тієї таки реальності, людина зобов'язана нести відповідальність за все, що вона продукує. «Ситуація принципово змінилася в постнекласичній науці, коли ціннісні, зокрема етичні принципи, залучені безпосередньо до процесу дослідження і спрацьовують як його регулятиви, визначаючи саму можливість або неможливість дослідження»¹⁵. Однак, це питання є ще більш дискусійним аніж заперечення констант самої постнекласичної наукової думки.

ВИСНОВКИ

В ході аналізу різних наукових парадигм (класична, некласична) ми приходимо думки, що постнекласична наукова парадигма є такою, що найменше відірвана від тих процесів, які відбуваються в сьогоденні. Варто віддати належну шану класичній науці, яка розробляла методологічний каркас для наукових досліджень, виводила нормативну її базу тощо. Та все ж вона була досить штучним утворенням, яке виключало чимало складових і тут таки людину з поля свого розуміння. У спробах та намаганнях схопити уявну універсальну абсолютність дана наукова модель втратила безпосередній зв'язок з самим дослідником / науковцем.

Саме тому, коли постнекласична філософія починає брати до уваги всі ті процеси сьогодення, то насамперед тому, що вони мають відношення до людини. А відтак, можна з упевненістю говорити, що для будь-якої наукової теорії нестабільного сьогодення саме людина становить ядро цікавості, а вже всі ті складові, які йдуть до неї в зв'язці, мережі розглядаються як складники цієї системи.

Таким чином, проблема людини в науці зазнала значної трансформації від класичної до постнекласичної парадигми, відображаючись і в змінах у філософському світогляді, методології та розумінні ролі людини у пізнанні. В рамках класичної науки, особливо новочасній моделі, людина підпорядковувалася універсальним законам природи. Які так вишукували, формували, плекали та яких притримувалися. Людина в цих дослідженнях розглядалася, переважно, крізь призму природничих

¹⁵ Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с.

наук: фізики, біології, механіки, що зводили її до сукупності матеріальних процесів, позбавлених унікальності та свободи.

Некласична наука дещо змінила ракурс розгляду людини де її не ідентифікують і з об'єктом, і суб'єктом пізнання, чия участь у науковому процесі є неминучою і значимою. Виникла ідея про те, що реальність не існує десь незалежно від спостерігача, а конструюється у процесі взаємодії між суб'єктом і об'єктом. Власне ця ідея і набула подальшої трансформації в постнекласичних наукових дослідженнях.

АНОТАЦІЯ

В своєму розділі до монографії ми розглядаємо те, яким чином в постнекласичних наукових дослідженнях розглядається людина. Для того аби зрозуміти специфіку дослідницьких підходів ми звертаємося до домінуючих моделей бачення людини та людського в класичній та некласичній науці. Відтак, саме завдяки аналізу окремих концепцій ми отримуємо результат, який засвідчує, що сучасна людина є багатогранним та багаторівневим явищем, яке неможливе саме по собі, а вплетене в мережу постійних взаємозв'язків. Сучасна людина – є системою. Ця система переплетена з іншими, а тому розглядати її слід як і будь-яке інше предметне поле, будь-по соціальне, політичне чи економічне та екологічне.

Свою розвідку ми ґрунтуємо на дослідженнях таких теоретиків як: Зигмунд Бауман, Целле Роймен, Карл Гусав Юнг, Норберт Віннер, Бруно Латур та ін. Ці розробки дозволяють не лише відслідкувати яким чином трансформується поняття людини у наукових дослідженнях наукових парадигм різного часу, але й увиразнюють специфіку співіснування людини та реальності.

Література

1. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. / Пер. з англ. Київ: «Критика», 2013. 176 с.
2. Декарт Р. Міркування про метод. Київ, «Тандем», 2001. С. 2–15.
3. Роймер Й. Homo Urbanus. Парадокс еволюції. Київ, Видавництво Жупанського, 2017. 165 с.
4. Торо Г. Волден, або Життя в лісах. Київ, Темпора, 2021. 432 с.
5. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів, Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
6. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с.
7. Benjamin, W. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction, New York: Schocken Books, 1969. 26 p.

8. Latour B. We Have Never Been Modern. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1991. 165 p.
9. Lorenz E. N. Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set off a Tornado in Texas. *American Association for the Advancement of Science*. 1972.
10. Morin E. Method: towards a study of humankind / Edgar Morin. New York;Berlin, Lang, 1992. 483 p.
11. Wiener N. Cybernetics and society, Moscow, Publishing house of foreign literature, 1958. 200 p.
12. Wiener N. God & Golem. Inc., MIT Press, 1964. 99 p.

Information about the author:

Grechkosiy Ruslan Mykolayovych,

Doctoral student at the Department of Philosophy
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Social Policy of
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University,
8/16, Olexandra Konys'koho str., Kyiv, 01054, Ukraine